

Székely Artúr: Háborús pénzügyi, ipari és szociálpolitika Németországban és nálunk*

A magyar sajtó és a magyar közvélemény Németország dicséretétől hangos. Nemcsak a német hadsereg sikerei ejtenek mindenkit csodálatba, hanem a német polgári és első sorban gazdasági intézmények, a német igazgatás háborús fölkészültsége és működése is. Amit Németország e világ-háború folyamán gazdasági készenlétével, közösség iránti érzékben, igazgatásának gyorsan kezdeményező, gyorsan intézkedő és jogosulatlan egyéni érdekekre tekintettel nem levő voltával, általában erkölcsi erő dolgában a világ elé állított: azzal valóban mindenki elismerését érdemelte ki. Nálunk, sajnos, csak a dicséretnél maradtak, Németország példájának következetes és gyors követéséről lemondtak.

Míg szövetségesünk gazdasági téren is tökéletes fegyverzetben fogadta az ellenséget, mi ezen a téren is készületlenül állottunk. Amott állandóan a közös cél lebegett az intéző emberek szeme előtt, nálunk folytonosan külön érdekekre való tekintetek tették ingadozókká az elhatározásokat. Amott a végső konzekvenciák kíméletlen levonása volt az uralkodó, nálunk folytonos körültekintés, hosszas megfontolás, a szükséges intézkedéstől való visszariadás, végül a német minta sok téren való lemásolása — későn, amikor már édes-keveset használt. Míg Németországban a háború előidézte rendkívüli viszonyok következtében természetesnek találták az állam beavatkozását sok olyan területre, melyen békében az erők szabad versenye uralkodott, nálunk csak a háborús bajok kellős közepén tudtak ebbe úgy-ahogy beletörődni.

Két cikkben kísértjük meg a legfontosabb németországi és hazai háborús gazdasági rendszabályokat egymással szembe állítani. Második cikkünk a közélélezést biztosító intézkedésekre terjed ki. Részletes kritikára nincs terünk. Csak a főbb dátumbeli és elvi különbségeket emeljük ki. Ezenkívül nem követjük végig a német háborús gazdasági intézkedéseket mind a mai napig. A birodalmi kancellárnak november végén és március elején a birodalmi gyűlés elé terjesztett

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak f. hó 10-én tartott ülésén. Elegendő tér hiányában kénytelenek vagyunk itt e párhuzam kevésbé fontos részleteit mellőzni.

összefoglaló jelentései* alapján, tehát kb. a háború első hét hónapjának német rendszabályaival — az alapvető rendszabályok az első hónapokban jelentek meg — állítjuk szembe a magyarokat.

1. Pénzügyi fölkészültség

Közvetlenül a háború kitörése után, augusztus 4-én törvény hatalmazza föl a birodalmi bankot birodalmi pénztári jegyek kibocsátására és fölmenti a bank és pénztári jegyek arannyal való beváltásának kötelezettsége alól. Ezenkívül a fedezetlen bankjegyeknek adótól való mentesítése is a bankjegyeknek minél nagyobb mennyiségben való forgalomba hozatalát segítette elő. Az ugyancsak augusztus 4-én kelt *Darlehenskassengesetz* a birodalmi bank mellé a lombardkölcson céljaira létesít új szervezeteket, melyek augusztus 5-én 99 városban meg is kezdik működésüket és melyek a háború kitörésével természetesen nagy mértékben megnövekedett hitelszükségletet igyekeznek kielégíteni, minthogy a birodalmi bank lombardkölcsonszolgálata szűk határok közé van szorítva, mert a lombardot nem tekintik bankszerű fedezetnek. A birodalmi bank háborús fölkészültségére jellemző egyébként az a körülmény, hogy a hadikölcson-pénztárak nyomtatványai a nyomdai jelzés tanúsága szerint még 1911-ben készültek. A kölcsonpénztárjegyek a birodalmi pénztári jegyekkel egyenrangúaknak minősítették. Összértéküket, melyet a törvény 1500 millió márkában állapított meg, november 11-én 3000 millió márkára emelték föl. Míg így a birodalom hitelszükségletéről a legnagyobb bőkezűséggel és minden lehető eszközzel gondoskodás történt, nem szüntették meg a birodalmi bank aktíváiról és passzíváiról szóló heti kimutatások közlését, nem akarván a közönség körében a birodalmi bank iránt megalomlatlan bizalmatlanságot kelteni, mely a bank esetleges kedvezőtlen helyzete mellett is sokkal nagyobb volna a valóságos viszonyok eltitkolása esetén, mint a titkolódzás elkerülése mellett. De a birodalmi banknak semminemű titkolódzásra nem is volt szüksége.

A birodalmi banknak egészen rendkívüli hiteligényeket kellett kielégítenie. Németország gazdasági élete a hitelre épült. Talán egyetlen országban sincs a nép személyi és reálhitele annyira megszervezve és mobilizálhatóvá téve, mint Németországban. A háború kitörésével ez az egész hitelépület megingott. Minthogy a többi hitelintézetek új hitelek nyújtására kevésbé vagy egyáltalán nem

* *Denkschrift über wirtschaftliche Massnahmen aus Anlass des Krieges* (Reichstags-Drucksache, Nr. 26.), 1914 nov. 23. *I. Nachtrag zur Denkschrift* (Reichstags-Drucksache, Nr. 29.), 1914. nov. 30., *II. Nachtrag* (Reichstags-Drucksache, Nr. 44.), 1915. márc. 8. — A német birodalom nagyszerű háborús fölkészültségére jellemző, hogy a legtöbb döntő jelentőségű háborús rendszabály a mozgósítás első hetében látott napvilágot és ezekről Jastrow egész könyvet írt: *Im Kriegszustand, die Umformung des öffentlichen Lebens in der ersten Kriegswoche von J. Jastrow, Prof. an der Universität Berlin*, (215 l., de ebből tulajdonképeni szöveg csak 133 l., míg a többi a háborús rendelkezéseket szó szerint közli.)

voltak képesek, az általános és sürgős hitelszükséglet a birodalmi banknál keresett kielégülést, amely teljesen tudatában is volt föladatainak és hivatásának magaslatán állott. Az orosz betörés sújtotta keletporoszországi vidékek pedig rendkívüli mértékben támogatta.

A birodalmi bankon és a hadi kölcsönpénztárakon kívül a hitelszükségletek ellátásán első helyi jelzálogpapírokra adott hitellel és kezességgel biztosított személyi hitellel a községek és a nyilvános takarékpénztárak működtek közre. Az ipari és kereskedelmi hitelszükségletnek leszámítolási és elfogadványi hitel útján való kielégítésére új intézmények is keletkeztek, a hadihitelbankok, melyeknek típusa a *Kriegskreditbank für Berlin A.-G.* 18 millió márka alap-tőkével, de kivülről még mindjárt a háború kezdetétől fogva 25 működött.

A háború céljaira is nagyszerűen fölépített hitelszervezet mellett már az első háborús hónap végén kitűnt, hogy a hitelszükségletet közletről sem oly nehéz kielégíteni, mint eleinte hitték. De azért az ismertetett speciális intézmények megalkotására és hitellehetőségek teremtésére fontos szükség volt. Mihelyt látták a hitelképes elemek, hogy hitelt bármikor kaphatnak, a nyugalom azonnal helyreállott. A növekvő bizalom megszüntette a hitelválságot. A birodalmi bank váltókérszlete, mely július 23-án 750,892.000 márkát képviselt, július 31-dikén 2.081,075.000 márkára emelkedett, de augusztus 15-én 2.979,984.000 márkával a legnagyobb összeget érte el. Azóta állandóan csökkent.

Nálunk mind e fölkészültségből, előrelátásból, bőkezűségből és üzletszerű viselkedésből semmi sem volt meg. Az Osztrák-Magyar Bank a legválságosabb napokban úgyszólván fölmondta a szolgáltatást. Ahelyett, hogy a növekvő hitelszükségletet — természetesen megfelelő biztosítékok mellett — igyekezett volna kielégíteni, a hitelt a minimumra redukálta, bár augusztus 4-én uralkodói rendelet, melyhez a magyar kormány is hozzájárult, kiterjeszti a jegybank bankjegykibocsátásának az alapszabályok megszabta határait az előírt bankszerű fedezet megváltoztatása nélkül. Ugyanakkor a jegybank megszünteti heti kimutatásainak közlését és a július 27-én 5, augusztus 1-én 6%-ra emelt kamatlábat augusztus 2-án a német birodalmi bank 6%-ra emelt kamatlábjával szemben 8%-ra emeli föl, nyilván abból a célból, hogy az aranykivitel meggátolja és külföldi aranyat csalogasson a bank trezorjaiba. A rendszabálynak semmiféle ilyen hatása természetszerűen nem lehetett, mert az aranykivitel nem volt szükség ezen a módon meggátolni, hisz a jegybank a háború kitörése óta importszükségeleteinkre való minden tekintet nélkül a legnagyobb szűkkeblűséggel megszüntette a devizák kiadását, a külföldi államok pedig legalább oly jól vigyáznak aranyukra, mint mi, úgy hogy az arany-behozatal is ki volt zárva. A bankkamatláb fölemelése ellenben a hitelt rettenetesen megrágótván, igen nagy mértékben súlyosbította az ipar és kereskedelem helyzetét, amely a moratórium következtében folyó számlán és betéti könyvön levő saját tőkéivel sem rendelkezhetett. Hozzáértők azt is mondják, hogy a jegybank e politikáját aranyvédő és aranyszerző tendenciáin kívül az is vezette, hogy a túlságos hiteligenyek kielégülését és így a spekulációt is lehetetlenné

tegye. Németországban az ipari hitelforrásoknak minden irányba futó csatornákkal való megnyitására törekedtek, nálunk féltek a háború sújtotta közgazdaság túlságos spekulációs hajlandóságaitól! A jegybank kamatlábpolitikájából csak a bankok húztak hasznot, melyek 8½—10—14%-ra adtak kölcsönt, míg a szerződéses betétekért legfőlebb 5%-ot fizettek. Az osztrák és magyar ipari köröknek sokszoros instanciáira augusztus 20-án szállította le az Osztrák-Magyar Bank a kamatlábat 6, majd október 29-én 5½ és legutóbb 1915 április 12-én 5%-ra.

A jegybanknak a hitel érdekében való egyetlen intézkedése volt a lombardhitelnek augusztus végén nagy számú ipari, biztosítási és szállítási vállalat papírjaira való kiterjesztése, melyeket névértéküknek 60, illetve 50%-ával lehet azóta a banknál elzálogosítani.

A hadikölcsönpénztár, mely az ipari hitelszükségletet volna hivatva német mintára záloghitellel kielégíteni, nálunk október 26-án akkor kezdte meg működését, mikor a nagy hitelkrízis már lezajlott, a vállalatok állami beavatkozás nélkül is új erőre kaptak, az életükhöz szükséges eszközöket megszerezték ott és úgy, ahol és ahogyan tudták.

A hadihitelintézetet Budapesten a német *Kriegskreditbank*-ok mintájára még- később, november közepe után, állították föl négy millió K alaptőkével állami és székesfővárosi pénzből, első két fiókja Debrecenben és Nagyváradon pedig csak 1915 március közepén alakult meg.

Speciális háborús hitelszervezetekről ezenkívül nálunk senki sem gondoskodott.

A német birodalmi banknak és a többi hitelintézménynek bőséges hitelt nyújtó készsége tette nagyrészt lehetővé, hogy Németországban nem kellett moratóriumot kimondani, amivel a birodalom Románia kivételével egyedül áll Európa országai között. Ezenkívül a németországi banktőke sokkal kevésbé van immobilizálva, mint a magyarországi (és ez a körülmény is egyik fontos alkotóeleme a háborús gazdasági fölkészültségnek), a német ipar és kereskedelem sokkal tőkeerősebb, mint a magyar, és a német kormány sokkal kevésbé függ a nagybankoktól, mint a miénk. És az egész német gazdasági életet átszövő nagyszabású hitelszervezet működése és fönmaradása is csak a fizetési kötelezettség fönntartásával volt biztosítható.

2. Szociálpolitika, ipari politika

Augusztus 6-án *Reichszentrale der Arbeitsnachweise* alakult a munkakeresletnek és kínálatnak az egész országban való nyilvántartására és a munkanélküliség enyhítésére. Mellette és vele összekötésben azért továbbra is működtek a többi munkaközvetítő intézetek, jelesen pedig a szakszervezetek munkaközvetítői. Az új szervezet mindenekelőtt az önkéntesen fölkínálkozó munkaerők visszaszorításával érvényt szerzett annak az elvnek, hogy a munkahelyeket lehetőseg szerint fizetett erőkkal töltsék be. Egyidejűleg sietett gondoskodni az aratásnak és a gabona betakarításának ellátásáról. Mintegy 12.000 városi munkást közvetített aratási munkára és e munkások speciális munkaföltételeire nézve a munkáltatókkal megállapodott*.

Igyekezett alkalmas munkaerők közvetítésével egyes üzemek, sőt egész iparágak üzemben tartását megkönnyíteni. A legkülönbözőbb mezőgazdasági és ipari munkaalkalmakra, bányákba, sáncmunkákra, a bel-földi hajózás ellátására, a hadsereg és tengerészet vállalkozásaiba stb. helyezett el munkásokat, tanultakat, tanulatlanokat, a földmunkásoktól a mérnökökig és rajzolókig. Nagyon jó szolgáltatokat tett e tekintetben a központi statisztikai hivatal kiadásában a háború alkalmából hetenként kétszer megjelenő *Arbeitsmarkt-Anzeiger*.

Ezzel szemben nálunk a háború ránkzúdította nagyméretű munka nélküliség enyhítésére egyetlen tényező sem munkálkodott komolyan közre. Egyetlen általános jellegű munkaközvetítő szervezetünk, a *Budapesti Általános Munkaközvetítő Intézet* tevékenységével békében sem elégíti ki az érdekelteket. Nincsenek vidéki szervei, nyilvántartása egészen kezdetleges, ügykezelése ellenben nagyon is bürokratikus.

Az ingyenes munka visszaszorítása helyett az összes háborús intézményekben, hadsegélyező hivatalokban, a Vörös Kereszt irodáiban és kórházaiban és egyéb kórházakban is buzdítottak az ingyenes hazafias munkára, amelyet így nagy örömmel fogadtak. A katonáknak küldött meleg téli holmi túlnyomóan nagy százalékát a hazafias fölbuzdulás ingyen kötötte és varrta meg ahelyett, hogy nyomorgó asszonyokat juttattak volna e nagyszabású társadalmi akcióval kenyérhez.

A munkásbiztosító pénztárak zavartalan működéséről Németországban nagy gondossággal és előrelátással két, augusztus 4-én kelt törvény intézkedett. Ezenkívül később külön rendelkezések biztosítanak a hadbavonult tagok feleségének szülési segélyeket és növelik a nőtagok szülési segélyét. „A magyar kormány ezzel szemben — írja egy gyakorlati szakember — teljesen elfelejtette, hogy nálunk is vannak szociálpolitikai intézmények, amelyeket illenék megvédelmezni . . .”

Németországban a birodalmi belügyi hivatal a szövetséges államok kormányaival együtt a háború kitörésétől kezdve igyekezett a német közgazdaság folytonosságát megőrizni. E célból az állami üzemekben és a közmunkáknál (posta, vasút, tengerészet, csatornázás stb.) jártak elől jó példával. A vasútépítési tevékenységet Németországban csak annyiban szüntették be, amennyiben ezt katonai szempontok javasolták; egyébként azonban, hogy az iparnak kellő munkaalkalom biztosíttassék, ahol csak lehetett, folytatták a közmunkákat, így nevezetesen forgalmi eszközökben nagyobb megrendeléseket juttattak az iparnak, mint az előző évben. Az 1914-re előírányzott építkezések egy részénél az erre az évre engedélyezett költségek túllépését engedélyezte a német kormány. A hadiigazgatás minden ágában is érvényesült az a szempont, hogy a lakosság munkaalkalomhoz jusson. Folyamatban levő építkezések befejeztettek, új építkezéseket kezdtek meg és elrendelték, hogy a büntető intézetek szállítási a hadsereg részére a háború folyamán szüneteljenek. Az üzemük beszüntetése előtt álló vállalatoknak hadseregszállításokkal való fölségítése napirenden van. A kiviteli tilalmak alól való kivételes engedélyek adásánál az ilyen veszélyben álló vállalatokra különös tekintettel vannak. Külön és intézményesen gondoskodtak a kisiparosoknak a hadseregszállí-

tásokban való részletetéséről. Ahol lehetett, kisegítő munkaerőket alkalmaztak. Így például a birodalmi posta- és távíró-igazgatóság 80.000 kisegítőerőt juttatott munkához. A háború következtében nagy tömegben kenyértelessé vált konfekciós munkásnők helyzetének javítására külön választmány alakult, mely házi varró- és kötőmunkákról gondoskodott. Ebben a porosz belügyminisztérium (mely az azelőtt a foglyoktól végzett munkákat adta ki e választmányoknak), a hadvezetőség, a különböző nőegyesületek stb. támogatják a választmányt. A munkásnőket az elvégzett munkához mérten tisztességesen fizetik és aki egyszer munkát kapott, azt állandóan foglalkoztatják.

A birodalmi belügyi hivatal a munkaközvetítő központ és egyéb hatóságok útján is a munkanélküliség enyhítésére számos rendszabályt ajánlott a magánüzemeknek és a községeknek. Így a meglevő munkalehetőségek célszerű fölosztására a nem fizetett munkaerők és más foglalkozásból már jövedelmet húzó munkások kizárását, a házi szükséglet és az ipari termelés meg nem szorítását, a munkamegbízások helyi és időbeli fölosztását, a túlmunka és mellék munka megszüntetését, a munkaidő rövidítését.

Nálunk ellenben a háború kitörésével a kormány első dolgai közé tartozott az összes állami, törvényhatósági és községi közmunkák megszüntetése. A belügyminiszter szigorú rendeletekben óva intette a törvényhatóságokat és községeket az új beruházásoktól és a még folyamatban levő munkálatok befejezésétől is. A Máv. is lemondott mindennemű új beruházásról és beszerzésről, sőt az első hónapokban a moratóriummal is élt és ez alól csak egyes esetekben tett kivételt. A kétoldalú szerződésekről rendelkező 1914. évi szeptember 10-én kelt moratórium-rendelet pedig kimondja, hogy az állam vagy állami intézmények részére vállalt kötelezettségeket a moratóriumra való tekintet nélkül teljesíteni kell. Más fél ugyane rendelet szerint csak úgy követelhet teljesítést, ha saját tartozását is teljesíti.

A háború első hónapjaiban igen nagy volt a munkanélküliség. Az üzemek nagy számban hagyták abba vagy korlátozták a munkát. Később a pánik elmúlásával a helyzet nagy mértékben javult. A hadseregszállítások mind több üzemet foglalkoztatnak és az általános népfelkelő-behívások és új sorozások mind több munkanélkülit állítanak fegyverbe. Aránylag nagy a munkanélküliség ellenben még mindig a kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők körében. Az ezek támogatásával rendszeresen foglalkozó kuratórium adatai szerint Budapesten a háború elején kb. 3000 volt, de még mindig kb. 1100 a segélyben részesülő ily munkanélküliek száma. Általában nálunk különösen a kereskedők siettek minden lelkiismeretfurdalás nélkül alkalmazottaikat elbocsájtani, még ha erre kényszerítő okaik nem is voltak. És még a háborútól nagyon kevésbé vagy egyáltalán nem sújtott üzletek is megragadták az alkalmat, hogy alkalmazottaik fizetését leszállítsák. És senki sem kelt a kezük munkájából élő és a háborús drágaság által is sújtott ez emberek védelmére.

De az ipari munkások háborús kizsákmányolása ellen sincs hathatós

védelem. A szakszervezetek erejét a háború mind Németországban, mind nálunk nagyon csökkentette. Legjobb embereik hadbavonultak. A tagjárulékok gyéren folynak be, a támogatásra váró szükséglet ellenben erősen megnövekedett. A szakszervezeti munka általában nagyon megbénult. A munkaviszony szabályozására, mint béke idején, a szakszervezetek nem képesek. A német igazgatás, elsősorban a katonai parancsnokok, mint a kerületi közigazgatás vezetői átlátván, hogy egy általános bérredukció micsoda elkeseredést váltana ki a munkásságban, energikusan szálltak ezzel a tendenciával szembe.* A metzi katonai kormányzó és az esseni hadtestparancsnok ama lakonikus rövidségű hirdetőmentyei, melyek az alkalmazottak fizetését redukáló vállalatokat a forgalomból való kizárással fenyegetik meg, klasszikus dokumentumai a katonai parancsnokok álláspontjának, akik ezenkívül mindennemű munkás- vagy alkalmazott panaszt meghallgatnak és megtárgyalnak. Mindenképen csodálni való katonai munkásvédelem fejlődött ki Németországban. Mindenekelőtt a hadseregszállításokból igyekeztek kizárni a háborús szorultsággal visszaélő vállalkozókat. A hadseregszállító vállalatok munkásait nem helyezik katonai fegyelem alá, mint minálunk, ellenben paritásosan munkáltatókból és munkásokból álló és katonai kiküldöttek vezetése alatt működő bizottságok vizsgálják fölül a munkásság sérelmeit a hadseregszállító üzemekben.

A német hadiigazgatás különben is állandóan figyelemmel van az ipar szükségleteire. A hadifoglyoknak ipari munkára való alkalmazására nézve a birodalmi munkaközvetítő középpont állapítja meg, hogy a szóbanforgó munkásszükséglet német munkásokkal nem elégíthető-e ki. A *Reichszentrale* helybenhagyó nyilatkozata nélkül a katonai igazgatás a hadifoglyok munkaerejét senkinek sem bocsátja rendelkezésére. A hadifoglyoknak csakis a bányá- és kohóüzemekben és a mezőgazdaságban való alkalmazására nézve nem kéri ki a központ véleményét az egyes esetekben, mert ezen a téren a munkapiac általános helyzete szükségessé teszi munkájukat. A központ állapítja meg a hadifoglyok munkájáért fizetendő díjat is az illető helyen és munkaágban szokásos bér szerint.

A mozgósítás második hetének végén megalakult a hadügyminisztérium kebelében a *Kriegsrohstoffabteilung* melynek főhivatása a hadsereg különböző ipari nyersanyagokból való szükségletének hazai és a meghódított területeken talált készletekből való ellátása.** A különféle hadi nyersanyagok összegyűjtésére és szétosztására az érdekelt iparágak részvételével vagy húsz részvénytársaság, illetve egyesülés létesült. Ilyenek: a *Deutsche Rohhaut A.-G.*, *Flachsabrechnungsstelle*, *Kautschukabrechnungsstelle*, *Kriegschemikalien A.-G.*, *Kriegsmetall A. G.*; *Kriegswollbedarfs A.-G.* stb. Ezek tekintet nélkül arra, hogy az egyes vállalatok csatlakoztak-e hozzájuk, osztják szét az összegyűjtött nyersanyagot. Némelyek e társaságok

* Erwin Steinitzer: *Krieg u. Sozialpolitik in Deutschland. Oest. Volkswirt*, 1915. jan. 30. p. 272.

** A. Dix: *Wirtschaftliche Kriegsorganisation. Deutsche Wirtschafts Zeitung*, 1915. máj. 15. 284. skl.

közül nemcsak szétosztják a meglevő nyersanyagot a hadseregnek dolgozó vállalatok között, hanem a hiányzó nyersanyagok pótlására nézve tanácsokkal is kísérik az üzemeket. Ezenkívül nagyszámú nem hivatalos szervezet is közreműködik a német ipar — nemcsak a hadseregnek szállító vállalatok — speciális háborús föladatainak megoldásán és nehézségeinek könnyítésén.

Mindebből látnivaló a német katonai hatóságoknak arra irányuló törekvése, hogy a hadsereg szükségleteinek minél tökéletesebb kielégítése mellett az ipar és az ipari munkásság is minél kedvezőbb feltételek mellett vegyen részt a hadseregszállításokban. Minálunk ép az ellenkezőjét mondhatjuk csak el. Az ismertetett kitűnő szervezeteknek híjával vagyunk. Csak a február közepétől kezdve elrendelt nyersanyagrekvirálások nyomán alakult meg április második felében a fém- és a bőrközpont. Az Országos Iparegyesületnek a hadseregszállításokkal foglalkozó emlékirata*, rámutatván az iparnak és az ipari munkásságnak a hadseregszállítások gyakorlatából folyó nagy sérelmeire, megkapó példákkal illusztrálja azt a kapkodó és minden illetéktelen közvetítésre és kijáráásra alkalmas adó és az ipari és szociálpolitikai szempontokat teljesen figyelmen kívül hagyó rendszert, illetve rendszertelenséget, mely nálunk a hadseregszállítások terén uralkodik. És a hadseregszállítási gyakorlatot éles és bántó színben világítják meg a hadseregszállítási szomorú botrányok is.

Arra, hogy ipari üzemek, még pedig hadseregszállító üzemek hogyan éltek vissza munkásaik szorult helyzetével, nem térhetek ki bővebben. Csak a *Népszava* számos, a szigorú katonai cenzúrán átjött elkeseredett hangú cikkére, a *Vas- és Fémmunkások Szövetségének* a honvédelmi miniszterhez intézett fölterjesztésére, az *Iparegyesület* emlékiratára és a *Munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének* nagyon tanulságos és érdekes ankétjére hivatkozom.

A mai idők bérmozgalmakra természetesen nem alkalmasak, a hadseregszállító üzemekben pedig a kivételes intézkedésekről szóló 1912:LXIII. t.-c. lehetetlenné teszi és szigorúan bünteti a bérmozgalmakat, azonkívül e vállalatok munkásai közül az 50 évet be nem töltöttek a hadiszolgáltatásokról szóló 1912: LXVIII. t.-c. rendelkezései alapján katonai fegyelem alatt állanak, munkahelyüket el nem hagyhatják és a vállalat megszabta bérért tartoznak dolgozni.**

A kisiparosoknak a hadseregszállításokban való részvételéről az *Országos Iparegyesület* idézett emlékirata így emlékezik meg:

* *A magyar ipar sérelmei a hadseregszállítások körül.* (Az Országos Iparegyesület emlékirata, Budapest, 1915 febr. 10.)

** Malasits Géza szerint (*Kötelességek — jogok nélkül, Háború és szocializmus* c. gyűjt. 488—89. 1.) azoknak a vállalatoknak kérésére helyezték a hadseregszállító üzemek munkásait katonai fegyelem alá, amelyeknek munkásai békében is gyakran változnak, mert nem fizetnek tisztességes béretet. Ezek a vállalatok a katonai fegyelem életbelépte előtt tényleg késedelmesen szállítottak, mert a munkások természetesen szívesebben helyezkedtek el oly gyárakban, melyek megfelelő munkabéretet fizettek.

„A jelenlegi viszonyok között kisiparos anyagot abszolúte nem kap és így még a kormánynak sem áll hatalmában, hogy rajtuk másképen segítsen, mint hogy generálvállalkozó útján nyújt munkát, aki a kisembereknek még gyakran a minimálisnál is minimálisabb munkabéreket fizet. Erre annál is inkább képesek a nagyvállalkozók, mert az illetékes tényezők a népfölkelésről szóló törvény alapján az iparosokat 50 éves korukig (egyelőre) berendelik a nagyvállalkozók telepeire és ott dolgoztatnak velük, állítólag oly munkabérek mellett, mint aminőket a vállalkozóknak tetszik megállapítani. Ha itt-ott javul a helyzet a bérek terén, az jórészt a szakszervezet központjának föllépésénél fogva lehetséges.” (6. f.)

Ha pedig a kisiparosokat nem rendelik be a gyárakba, a harmadik és negyedik rendű alvállalkozók kezén át természetesen annyira megcsappan a munkabér, hogy pl. egy patronládáért, amelyért 90 fillért fizet a hadvezetőség, a kisiparosnak 40 fillér jut. Ebből még az anyagot sem tudja megszerezni, még kevésbbé tud tehát munkásának tisztességes bért fizetni.*

Míg Németországban a konfekciós munkásnők nyomorán intézményesen igyekeztek segíteni, nálunk e tekintetben is a legnagyobb méretű kizsákmányolásra nyílt tér: „A hadbavonult iparosok női családtagjai, akik katonai fehérneműek varrásával igyekeznek a családfő elmaradt keresetét részben pótolni, ezért a munkájukért, hihetetlenül nyomorúságos bért kapnak. A Nemzeti Textilművek tudomásunk szerint elég tisztességes (!) díjat, 36, mások 44 fillért fizetnek ugyan egy ing megvarrásáért, de az alvállalkozók kezén át ebből csak 8—10 fillér (!) jut a nyomorgó munkásnők kezébe.”** Információink szerint az Augusztá-gyorssegélyalap és mások által fenntartott jótékonycélú női foglalkoztató műhelyek is 11 fillért (!) fizetnek egy katonáing megvarrásáért és ebből a pénzből kell a cérnát is vennie a munkásnőnek. A nem jótékony céllal alakult egyik ilyen műhely ellenben már 32 fillért (!) fizet egy ing és egy alsónadrág megvarrásáért.*** (De viszont olvastunk panaszos levelet egy ing megvarrásáért fizetett 9 fillérekről is.) B. Fejérváry Imréné adatai szerint katonai fehérneművarrással, amely a legelterjedtebb női munkaalkalom, műhelybeli nőmunkás átlag két koronánál többet nem tud naponként megkeresni 10 órai munkaidő mellett, de az otthon dolgozó nőmunkás még kevesebbet keres, mert a gépjavítási, fölszerelési, világítási, fűtési költségek stb. is őt terhelik.

A hadseregszállítások terén javulás csak februártól kezdve mutatkozik. A hadügyminiszter február 7-én kelt rendeletében hadseregszállítási központi nyilvántartás szervezését rendeli el, melynek főadata a szállításoknak ipari szakértők bevonásával való központosítása és az illetéktelen közvetítők kizárása, de a meghívott ipari szakemberek közreműködésére még június elején sem adnak módot. Ugyancsak február végén járult a honvédelmi miniszter hozzá a kereskedelemügyi miniszter ezen indítványához, mely szerint a

* *A munkanélküliség és a hadfölszerelési iparágak munkaviszonyai* 22. 1.

** Az Orsz. Iparegyesület id. emlékirata, 7. 1.

*** *Népszava* 1915. ápr. 3.

katonai ruhaszállítócégek az egyes darabok megvarrásáért munkásaiknak a rendeletben meghatározott minimális béreket fizessék. A hadügy-, honvédelmi és kereskedelemügyi miniszterek március elején együttesen elhatározták, hogy ezentúl csak oly vállalatoknak adnak ki hadseregszállítást, melyek alkalmazottaikat (nyilván tisztviselőiket és munkásaikat) teljes számban megtartják és béreiket nem csökkentik. Azokat a vállalatokat, melyek nem így cselekszenek, nemcsak a jövő szállításokból, hanem a részükre már kiutaltakból is ki fogják zárni. A fehéreneműmunkásnők túlságos kizsákmányolása ellen irányulnak a hadügyminisztérium által kötött fehéreneműszállítási szerződésekbe április 5. óta belefoglalt azok a föltételek, melyek az otthoni munkásnőknek garnitúraként (ing és nadrág) legalább 43 fillér tiszta munkabér fizetését kötik ki (szabás, kellékek stb. címen levonást nem engednek meg) és az alvállalkozókat kizárják, csakis szakmabeli konfekciósok és fehéreneműgyárak részvételét teszik lehetővé.

A magyar kormány háborús szociálpolitikáját továbbá a következő rendelkezések képviselik: Egy augusztus 6-án kelt belügyminiszteri rendelet fölszólítja az alispánokat és polgármestereket arra, hogy a hatóságokkal összeköttetésben álló vállalatokat bírják rá, hogy bevonult alkalmazottaik helyét lehetőleg itthonmaradt családtagjaikkal töltsék be, vagy pedig bevonult munkásaik járandóságait egészben vagy részben továbbra is kifizessék. A kereskedelemügyi miniszter augusztus közepe táján az *Országos Iparegyesület*-hez intézett nagyon tiszteletreméltó célzatú leiratában fölszólítja az iparvállalatokat, hogy üzemüket áldozatok árán is tartsák fenn és így foglalkoztassák munkásaikat, hogy a munkanélküliséget igyekezzenek minden módon csökkenteni, az egyik iparágban fölszabaduló munkásanyagot a másikban alkalmazni, léptessék életbe a 8 órás munkanapot és a *schicht*-rendszert, hogy a hadseregszállító vállalatok az összes nyersanyagokat és félgyártmányokat még a legnagyobb áldozatok árán is a hazai ipar útján szerezzék be; a miniszter ígéri, hogy az áldozatkészséget is és az ellenkezőjét is mindennemű segélyezési és közszállítási kérés elbírálásánál a jövőben figyelmen kívül hagyni nem fogja.

Csupa elismerésre érdemes törekvés. Mily mértékben engedelmeskedtek ez intencióknak, senki sem őrizte ellen.

A mezőgazdasági munkásokra nézve természetesen a háború idején is a régi gyakorlat irányadó. Bár mezőgazdasági munkásokban föltűnő hiány van, a vidéki hatóságok minden béremelő törekvésnek a legszigorúbban igyekeznek útját állani. A *Népszava* február 25-iki száma közli az egyik főszołgabíró jellegzetes fölhívását, mely megtiltja a cselédeknek, hogy szolgálati helyüket abban a reményben, hogy máshol több bért érnek el, elhagyják és a munka nélkül maradt cselédekkel illetőségi helyükre való toloncolással fenyegeti meg. A földművelésügyi miniszternek a mezőgazdasági munka biztosítására január végén kibocsájtott rendelete arra inti a munkásokat, hogy ne lépjenek föl túlzott követelésekkel, mert ellenkező esetben a hadi szolgáltatásokról szóló törvény alapján közmunkára fogják őket kirendelni, amikor kénytelenek lesznek a nagyon mérsékelt térítéssel megelégedni. Ugyanannak a miniszternek egy március végén meg-

jelent rendelete azonban végre nagyon helyesen elismeri, hogy a mai páratlan drágaság mellett nem lehet a mezőgazdasági munkásokat a tavalyi bérekért munkára kényszeríteni és elrendeli, hogy még térítés címén is 20%-kal több díj illeti meg a személyes szolgálatot, mint amennyi a szóbanforgó községben ugyanolyan munkának napszám vagy szakmány szerint számított díjazása a múlt esztendő folyamán hasonló évszakban átlagban volt. Bizonyos, hogy e 20%-os béremelkedés nem felel meg a 70—100%-kal emelkedett élelmiszeráraknak, de a miniszter elvben kimondta, hogy a tavalyi béreket nem lehet az idén is fizetni és bizonyos, hogy ezen az alapon az önként jelentkező munkások nagyobb béreket érhetnek el a kényszermunkásoknak járó térítésnél.

Mezőgazdasági munkára nálunk nemcsak hadifoglyokat, hanem rabokat is kirendelnek a honvédelmi és igazságügyi minisztereknek április végén, illetve május elején kelt rendeletei szerint. De míg Németországban szigorúan ügyelnek arra, hogy a hadifoglyok a munkabéreket le ne szorítsák, nálunk a hadifoglyok munkájáért az ellátáson, útiköltségen és az őrszemélyzet ellátásán kívül foglyonként és naponként legfőlebb 4, illetve 6 fillért tartoznak fizetni aszerint, hogy a község vállalta-e a hadifoglyok szétosztását, vagy a földbirtokos közvetlenül folyamodott-e értük a hadvezetőséghez. A rabmunka már jóval drágább: az ellátáson kívül napi 1 K 24 f., amit azonban csak a tényleg munkában töltött napokért kell megfizetni. Így tehát a hadifoglyok és rabok alkalmazásának réme is állandóan ott lebeg a nagyobb munkabért követelő mezőgazdasági munkások feje fölött.